

האם ניתן לזהות מרכיב יהודי ביצירות של אמנים יהודים? דניאל שפרבר

השאלות "מהי אמנות יהודית", או "האם קיימת אמנות יהודית", הטרידו חוקרים כבר למעלה ממאה שנה. אני עצמי ניסיתי להתמודד עם שאלות אלו באופן חלקי לפני יותר מארבעים שנה, במאמר שפורסם בכתב העת Judaism בחורף של שנת 1963. (מאמר זה הודפס מחדש בספר "Studies in Jewish Artistic Expressed" שנערך על ידי רוברט גורדי ומשה דוידוביץ, ניו יורק, 1975. עמ' 81-88: "Trends in Jewish Art"). השאלות הן מורכבות וצריכות מן הסתם להיפרט לכמה קטגוריות. ראשית, עניין התיאור של נושאים יהודיים, הן על ידי אמנים יהודים והן על ידי אמנים לא יהודים. לעיתים קרובות ניתן לגלות פרשנויות שונות על אותו נושא, הנובעות מזהות הדתית ואף מהזהות האתנית של האמן.

תופעה זו ניכרת ביותר בפרטים האיכונוגרפיים הכריסטולוגיים המצויים בתיאור סצנות מן הברית הישנה בידי אמנים נוצריים. מאידך, נושאים יהודיים שתוארו בידי אמנים יהודיים מצויים בדרך כלל משהו מתפסית עולם יהודית, או מוויכוח כנגד תפסית עולם זאת, ובכך חושפים הם את המאבק הפנימי של האמן עם שורשיו היהודיים (ראו הדיון במאמר בהפניה דלעיל, עמ' 84-87).

או אז עולה שאלת הסגנון. האם, למשל, ביצירות של אמנים יהודים שאינן מכילות תוכן תמטי יהודי, כגון טבע דומם, ציורי נוף וכדומה, עדיין מתקיים באופן חבוי מרכיב סגנוני, או מאפיין אחר, שניתן לזהותו כיהודי? האם הדיוקנאות של מודיליאני והפרוצות (!), או של נופי הכפר והעיר של פיזארו משקפים ניצנוץ של יהודיות? במאמרי טענתי שאכן כך הדבר. אולם, גם במקרה זה, לא קיימת תשובה אחת פשוטה. יש שיאמרו כי התשובה היא חיובית, כפי שאמרתי אני, ואחרים ישללו אותה. האם בפסלים "איוון האיום" או "פטר הגדול" של אנטוקולסקי יש הבעה יהודית כלשהי? – אני מפקפק. האם בפסלו "נשיקת יהודה איש קריות" היא קיימת? – ייתכן שכן. על האימפרסיוניסטים היהודיים כתבתי אז, ועדיין מסכים אני עם הערכה זו כעבור ארבעים ושלוש שנים: היהודי לעולם לא יכול היה לגשת אל האמנות באופן אינטלקטואלי טהור. מן האינטלקטואליזם הוא ניסה לברוח אל החירות של הריגושיות (וזאת היא, ללא ספק, הסיבה לכך שאין פוינטליסטים יהודיים – למעט, אולי, פיזארו המאוחר). כך מוצאים אנו אמנים יהודיים המחדירים מימד רגשי עמוק יותר לתוך המסגרת האימפרסיוניסטית (איזראלס, ליברמן, הירשנברג). האובייקטיביות של ההתרשמות (אם בכלל ניתן לומר

פרופ' דניאל שפרבר, נשיא המרכז לחקר תורה שבעל פה באוניברסיטת בר אילן וחתן פרס ישראל על מחקריו ב-1992. פרופ' שפרבר הקים מסגרות חינוכיות לאמנות בבתי ספר, במכללות ובאוניברסיטאות. חבר ועדת ההיגוי של קרן עדי וחבר בוועדת השיפוט בתחרות "פרס עדי להבעה יהודית באמנות ובעיצוב".

זאת) צבועה ברכות של אסוציאציות, לעיתים אולי סנטימטלית, לעיתים נושקת לפסגות הרומנטיציזם. יש כאן יותר מאשר אימפרסיוניזם בלבד, בנוסף לתיעוד ההתרשמות, ההתרשמות מוסברת. זהו אימפרסיוניזם בעל ארבעה מימדים, כשהמימד הרביעי הוא אישיות מודעת. בשל כך איזראלס יוצא דופן כל-כך בקרב האימפרסיוניסטים וקשה למקמו בקטגוריה רגילה. דבר זה נכון גם לגבי מקס ליברמן, ואולי גם לגבי מקס וובר (פוסט-אימפרסיוניסט), אם כי במידה פחותה יותר.

האם היה משהו יהודי מהותי בהבעה האמנותית של הקבוצה המכונה "האסכולה היהודית של מונטפרנס"? אולי בחלק מהעבודות של כמה מן החברים בה: וודאי שאגאל, ואולי גם חנה אורלוף, צדקין, ז'ק ליפשיץ, ולעיתים גם מואיז קיסלינג. אולם אצל רבים אחרים אפשר לחפש לשווא סממנים של יהודיות.

השאלות הן כבירות, אולי בלתי ניתנות למענה. לדוגמא, האם יכול יהודי "אותנטי" לחסום כל ביטוי של יהודיות מעבודתו היצירתית? אני מפקפק, רמזים יתגנבו אל תוך יצירותיו, בין אם יהיו סימבוליסטיים או סגנוניים, חבויים בעומק היצירה, או נובעים מאסוציאציה מעורפלת. אך המתבונן בעין בוחנת יחשוף אותם בסופו של דבר. זוהי תפיסתי האישית, "תחושת בטן", שאינה מבוססת על ניתוח כולל, ואינה נטועה בעובדות. אחרים יכולים בהחלט לטעון כי מסקנה זו היא תוצאה של משאלה סובייקטיבית שהטעייה עצמית ביסודה. לכל עמדה מרכיב האמת שבה, כפי שהוא נראה מנקודת מבטו של היחיד.